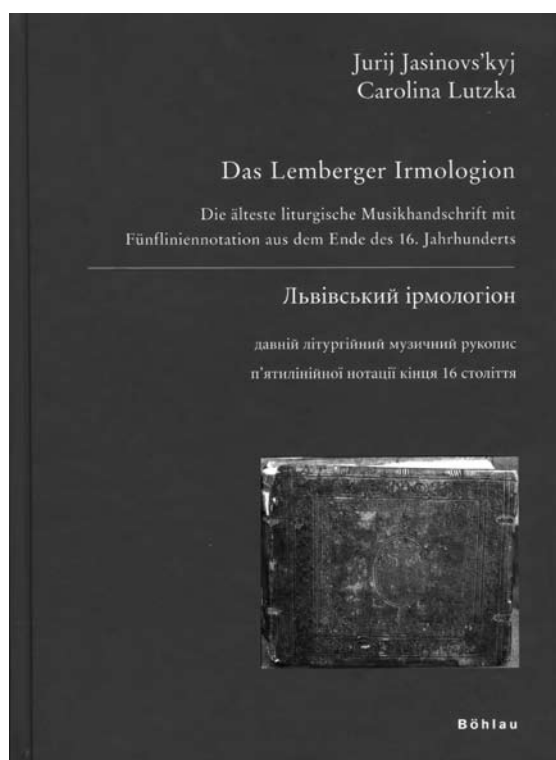

ПУБЛІКАЦІЯ НАЙДАВНІШОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НОТОЛІНІЙНОЇ
ПАМ'ЯТКИ В НІМЕЧЧИНІ

Наталія Сиротинська

УДК 002.2(477+430)+783

DAS LEMBERGER IRMOLOGION: DIE ÄLTESTE LITURGISCHE MUSIKHANDSCHRIFT MIT FÜNFINNIENNOTATION AUS DEM ENDE DES 16. JAHRHUNDERTS / HERAUSGEGEBEN UND EINGELEITET VON JURIJ JASINOVSKYJ, ÜBERTRAGEN UND KOMMENTIERT CAROLINA LUTZKA / ЛЬВІВСЬКИЙ ІРМОЛОГІОН: ДАВНІЙ ЛІТУРГІЙНИЙ МУЗИЧНИЙ РУКОПИС П'ЯТИЛІНІЙНОЇ НОТАЦІЇ КІНЦЯ 16 СТОЛІТТЯ / РЕД. І ВСТУП. СТ. ЮРІЯ ЯСІНОВСЬКОГО, ТРАНСКРИПЦІЯ І КОМЕНТАРІ КАРОЛІНИ ЛУЦЬКОЇ [Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte, Reiche B: Editionen, Band 24]. – Köln; Weimar; Wien, 2008. – 509 с.

Візантійська гімнографія та її співні форми (церковна монодія) як особливий поетико-музичний тип з прийняттям християнства була перекладена й адаптована слов'янськими народами, у тому числі й Київською Руссю. Сьогодні вже стало зрозумілим, що слов'янські переклади лягали на грецьку мелодіку й метрику, тобто перекладалися поетичні тексти, а музика залишалася незмінною. На Русі поступово почалося творче перероблення мелодичних текстів, але поки що залишається неясним характер і зміст цієї праці, оскільки невменний нотопис не дає можливості глибше пізнати цей процес.

У ранньомодерну добу Україна (як і Білорусь) одразу і на всьому етнічному просторі для записів церковної монодії прийняла європейську п'ятилінійну нотацію, і основний церковно-музичний репертуар дуже швидко був переведений з невм на лінійну систему. При цьому було створено спеціальний півчий збірник Ірмологіон, що увібрав найнеобхідніший літургійний репертуар. Одним з найдавніших таких збірників є Львівський ірмологіон (ірмолой) кінця XVI ст., який недавно було опубліковано у вигляді факсиміле.

Це видання стало першою факсимільною публікацією української музичної пам'ятки ранньомодерної доби, в якій у нотолінійному запису зафіксовано вибраний богослужбовий репертуар основного кола літургійних піснеспівів нашої Церкви. Львівський ірмологіон кінця XVI ст. засвідчує початок новітнього періоду в розвитку української духовно-музичної культури, що потребувало нового і більш точного за-

пису мелодичного тексту зі збереженням при цьому східних обрядових форм та їх співної основи. Нотолінійний Ірмолой як тип літургійної пам'ятки став єдиним репрезентантом української сакральної монодії, про що свідчать понад тисячу збережених рукописних ірмолоїв¹.

Симптоматично, що видання побачило світ у Німеччині, де існує солідна наукова традиція факсимільних і набірних публікацій слов'янських літургійних книг з паралельними грецькими текстами, розлогими коментарями і вступними статтями, чимало з яких мають більші чи менші вкраплення невменних знаків. У співпраці з російськими колегами німецькі науковці під керівництвом Ганса Роте запропонували продовження видання руських міней, започаткованого В. Ягичем, який набірним способом видав серпневий, жовтневий і листопадовий томи службових Міней². Так було видано грудневу Мінею в п'яти томах, перший з яких є факсимільною публікацією пам'ятки, а наступні – набірним виданням текстів з паралельними грецькими³. Пізніше було видано лютневу Мінею (2003–2009), готуються до друку квітнева й серпнева Мінеї; видано також Тріодь (2004), з 1976 року видається Благовіщенський нотований кондакар (вийшло п'ять томів), а з 2006 – Віденський Октоїх (видано два томи із запланованих чотирьох). З 1936 року в Копенгагені виходить окрема видавнича серія грецьких і слов'янських нотованих літургійних рукописів у вигляді факсиміле і в транскрипціях з невменною нотацією на сучасну – «Monumenta Musica Bizantinae». У транскрипціях Е. Веллеса та Г. Тільярда видано тексти вересневого та листопадового стихирарів, Октоїха, Пентакостарія (1936, 1938, 1940, 1960); М. Шидловський опублікував факсиміле стихираря XII ст. (2000). Серед цих видань виразно простежується зацікавлення жанром ірмосів, що представлено в публікаціях як факсимільних видань ірмологіонів, так і в транскрипціях ірмосів. Сюди варто також долучити монографію К. Ганніка «Das altslavisches Hirmologion», у якій на основі слов'янських ірмосів з невменними знаками, доповнених грецькими джерелами, досліджується генеза слов'янського ірмологіона⁴.

Публікація Львівського нотолінійного ірмологіона стала продовженням видавничої практики, слід лише зазначити, що грецький та слов'янський ірмологіони були книжками од-

ножанровими, а український ірмологіон – багатожанровим збірником, у якому кількісно домінував жанр ірмосів. Факсимільне видання Львівського ірмологіона кінця XVI ст. продовжило понад сімдесятилітню практику публікацій нотованих книг і стало першим виданням української пам'ятки з новою системою нотопису.

Зміст книжки становлять:

- Christian Hannick. Vorwort / Передмова. – С. IX–XI, XIII–XV;

- Юрій Ясіновський. Львівський ірмолой – найдавніша нотолінійна пам'ятка України / Das Lemberger Irmologion – die älteste Musikdenkmals der Ukraine mit Liniennotation. – С. XVII–XXIV, XXIII–XLI;

- Інципітний покажчик змісту Львівського ірмолая / Incipitarium und Inhaltsverzeichnis des Lemberger Irmologion XXV (уклав Юрій Ясіновський). – С. XXV–XXXII, XLII–XLIX.

- Edition:

- Carolina Luzka. Bemerkungen zur Edition. – С. LIII–LIV.

- Abkürzungsverzeichnis. – С. LV–LVI.

Faksimile: Übertragen und Kommentar Carolina Luzka. – С. 1–509.

Видання до друку готували проф. Ю. Ясіновський (Львів) та магістр К. Луцька (Вюрцбург) під керівництвом проф. К. Ганніка (Вюрцбург). Спільно ними вироблено головні засади публікації пам'ятки: факсимільне відтворення рукопису, паралельна посторінкова транскрипція словесного тексту та посилання на грецькі джерела. Варто було б додати також транскрипцію нотного тексту, оскільки київська нотація має ряд особливостей, які залишаються поки що мало знаними ширшому колу дослідників.

Видання пам'ятки важливе насамперед у представленні великого за обсягом джерельного матеріалу, про що, зокрема, ідеться в передмові К. Ганніка: «Львівський ірмологіон у музичному і текстологічному контексті разом із джерелознавчим коментарем, безумовно, сприятиме подальшим дослідженням української рецепції візантійської церковної монодії та гімнографії ранньомодерної доби»⁵. Дослідженню цього аспекту особливо сприяють посилання на відповідні грецькі джерела. Наприклад, ірмос сьомої пісні воскресного канону третього гласу *Якоже древле благочестивия три отроки* уточнюється як «7». Ὡς πάλαι τοῦζ εὔσεβεῖζ

παῖδαζ (ParR 197; EE 67; Nr. 95; HaGz'2). Це дозволяє швидко відшукати потрібний текст у грецьких джерелах, що суттєво розширює горизонти дослідження. Така можливість стосується і музичного аспекту, оскільки грецький інципіт дозволяє відшукати потрібний піснеспів серед грецьких нотованих рукописів, а наявність добре прочитаного мелодичного тексту української пам'ятки створює передумови для порівняльних студій монодійного репертуару та його греко-візантійської основи.

Дороговказом до розуміння змісту пам'ятки є вступна стаття Ю. Ясіновського, у якій йдеться про історію створення кодексу в загальнокультурному контексті епохи, палеографічні особливості словесного й нотного текстів, пояснюються особливості київської нотації (ритміка, тривалість нот, ключі, мутація), що виразно орієнтує на західноєвропейську систему нотопису, а отже, це є новим етапом у розвитку української церковно-музичної культури. Автор зазначає, що збірник «репрезентує національні стилетворчі процеси на порозі Нового часу, які спираються на різночасові та різновекторні стильові зрізи: візантійську сакральну монодію та її староболгарську версію, власну багатоголосову церковно-музичну спадщину, новогрецьку та новоболгарську музичну стилістику, новоєвропейську музичну практику»⁶. Автор також вирішує питання місця створення кодексу, аргументуючи його львівське походження, що дозволило визначити опублікований ірмологійон як Львівський, а його виникнення пов'язати з освітньою діяльністю Успенського братства.

Докладний репертуар пам'ятки поданий у формі інципітного покажчика і добре структурує її зміст, що дозволяє швидко знайти потрібний піснеспів, а також виявляє особливості структурної організації збірника. Пам'ятка містить репертуар, укладений як за гласами (воскресні жанри октоїха і подібні стихирам), так і за церковним календарем, включаючи вибрані піснеспіви Тріоді. У кінці містяться окремі піснеспіви літургії: *Херувимська* болгарського напіву й *Трисвяте* – грецького, записаного латинською абеткою з вкрапленнями грецької та кирилиці. В особливостях репертуару Львівського ірмологіяна Ю. Ясіновський звертає увагу на великий обсяг піснеспівів Тріоді, що охоплюють майже половину рукопису, і слушно вбачає в цьому вплив естетики й мистецтва ренесансної доби

з їх особливою увагою до емоційно загострених образів страждання, смерті та воскресіння Ісуса Христа.

Тексти К. Ганніка та Ю. Ясіновського розміщені на початку видання й публікуються українською та німецькою мовами, що дозволяє ввести значний шар української культури у сферу історико-культурних та музикологічних західноєвропейських студій. На жаль, неперекладеним залишився коментар К. Луцької.

Видання пам'ятки, яке готувалося до друку в Німеччині, на жаль, не було належно відредаговане, звідки прикрі друкарські помилки, зокрема в титулярії. Недостатня обізнаність К. Луцької в особливостях церковнослов'янської мови української редакції та в специфіці записів словесних текстів у нотолінійних кодексах зумовила деякі неточні транскрипції словесного тексту, хоча частково це можна було б вивірити за інципітами, поданими в статті Ю. Ясіновського. Деякі з цих помилок пов'язані з неправильним розумінням закінчень дієслівних форм на «ся»: *яви ся* замість *явися* (арк. 1v / с. 4), *рождейшаго ся* замість *рождейшагося* (арк. 2r / с. 5), *явшего ся* замість *явшегося* (арк. 3r / с. 7), *обновляеть ся* замість *обновляется* (арк. 5v / с. 12), *прослави ся* замість *прославися* (арк. 6r / с. 13), *радуй ся* замість *радуйся* (арк. 10v / с. 22), *точат ся* замість *точат ся* (арк. 28r / с. 57), *написа ся* замість *написася* (арк. 31r / с. 63), *пречащеши ся* замість *пречащешися* (арк. 51r / с. 103), *спастися* замість *спастися* (арк. 53r / с. 107), *познавае те ся* замість *познавае те ся* (арк. 87r / с. 175), *веселять ся* замість *веселяться* (арк. 113r / с. 227), *вознесшаго ся* замість *вознесшаго ся* (арк. 129v / с. 260), *обновляеть ся* замість *обновляется* (арк. 142r / с. 285), *весели ся* замість *веселися* (арк. 143v / с. 288) і т. д.

Трапляється також неточне прочитання окремих слів, наприклад: *Небесную дверю* замість *Небесную дверь* (арк. 1r / с. 3), *Исаинов проречение* замість *Исаино проречение* (арк. 2r / с. 5). Зайвими при транскрипції є повторення окремих складів у словесному тексті на означення розлогих мелодичних побудов – *[от]открывае те* замість *открывае те* (арк. 29r / с. 59), *о рекшиихь[хь]* замість *орекшиихь* (арк. 35r / с. 71), *единь е сть[сть] синь[нь]* (арк. 52r / с. 105). Є також елементи непрочитання півголосного «й», що зображувався у ви-

гляді подвійних рисок над голосними. Тому транскрибована форма *вониидем* насправді мала б бути *вонийдем* (арк. 5v / с. 12), тобто запис словесного тексту сигналізує про скорочення одного складу задля збереження метричного пульсу мелодії.

Некоректно передано найменування деяких свят: *Бого явление* замість *Богоявление* (арк. 81v / с. 164) *Благо вѣщение* замість *Благовѣщение* (арк. 91v / с. 183), *перво чистая* замість *первочистая* (арк. 183r / с. 367).

Зазначимо, що факсимільне видання дозволяє прослідкувати чимало нюансів, пов'язаних із палеографічними особливостями словесного тексту, зокрема виявити варіативність написання деяких словоформ, наприклад, жанру степенних антифонів: *степенна антифон* (арк. 11v / с. 24; арк. 34r / с. 69), *аньтифонъ* (арк. 12r / с. 25; арк. 13r / с. 27), *степеня* (арк. 18v / с. 38) та ін.

Найменування напівів, які в рукопису подаються в скороченій формі або ж українською мовою, також транскрибовані неточно, вони подані в церковнослов'янському написанні чи наближеному до російського. Так, стихира *Богоначалним мановенієм* має ремарку *по русь*, що К. Луцька транскрибує *по русски* (арк. 106r / с. 213), тоді як подібні розкриті записи мають українізовану форму *по болгарску* (арк. 228r / с. 458), і тому й тут слід писати *по руску*. Ремарку *болгарскии* (*Херувик*) транскрибовано як *болгарская*, застосовуючи прикметникову форму до назви *Херувиска песнь* (арк. 103v / с. 208).

Незважаючи на ці окремі неточності в публікації Львівського ірмологіона кінця XVI ст., завдяки цьому виданню до широкого наукового обігу вперше потрапляє церковна монодія у новітній формі запису мелодичного тексту. А це

істотно розширює спектр наукових досліджень візантійської гімнографії та її співних форм, формує міцну джерельну базу для порівняльних студій греко-візантійських та українських літургійних піснеспівів і, ймовірно, зможе прислужитися як критерій існуючих транскрипцій невменних записів.

Факсимільна публікація Львівського ірмологіона є плодом серйозної та копіткої праці і хорошим зразком застосування новітніх методів публікацій літургійних пам'яток візантійської і слов'яно-руської спадщини, а також засвідчує входження української медієвістики в європейський науковий простір. Сподіваємося, що видання української пам'ятки ранньомодерної доби скеровуватиме погляд науковців до українських матеріалів як таких, що вперше на візантійському культурному просторі перевели музичні тексти церковної монодії з невменного способу записів музичних текстів на нотолінійний.

¹ Ясіновський Ю. Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої 16–18 століть. – Л., 1996.

² Ягич В. Службные минеи за сентябрь, октябрь, ноябрь: В церковнославянском переводе по русским рукописям 1095–1097 гг. – С.Пб., 1886.

³ Gottesdienstmenäum für Dezember: Faksimile der Handschriften CGADA, f. 381, Nr 96 und 97 / вид. H. Rothe, E. M. Vereščagin [=Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte: Reihe B: Editionen, Neue Folge Band, 1]. – Köln; Weimar; Wien, 1993; Gottesdienstmenäum für den Monat Dezember nach den slavischen Handschriften der Rus'des 12. und 13. Jahrhunderts: Historisch-kritische Edition, т. 1: 1. bis 8. Dezember; т. 2: 9. bis 19. Dezember; т. 3: 20–24. Dezember; т. 4: 25. bis 31. Dezember / вид. H. Rothe, E. M. Vereščagin [=Abhandlungen der Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften, 99; Patristica slavica, 3]. – Opladen, 1996, 1997, 1999, 2006.

⁴ Див. рецензію: Ясіновський Ю. Фундаментальна публікація та дослідження слов'янського Ірмологіона ранньомодерної доби // Καλοφωλια: Наук. зб. з історії церков. монодії та гімнографії. – Л., 2008. – Вип. 4. – С. 289–291.

⁵ Das Lemberger Irmologion. – С. XV.

⁶ Там само. – С. XXIV.